

CONSIDERAȚII PSIHOSOCIOLOGICE PRIVIND DIMENSIUNEA SOCIALĂ A EMOȚIILOR

Octavian Rujoiu*
Valentina Rujoiu*

rujoiuo@yahoo.com
valentinarujoiu@yahoo.com

Abstract: *In this article is analyzed the role and importance of emotions taking into account the cultural meanings. The study of emotions gives us a pretty clear picture of the „changes” that occur in society, both individually and socially. Considering all this, we can highlight the following implications that emotions have: 1) they give an image about our health, 2) they are a component and an expression of the human structure but also the animals (see Charles Darwin, 1872/2009), 3) the fundamentals (primary emotions) are part of our DNA and the secondary ones complement our image in the social and private background, 4) they manifest differently in degree and intensity due to the situation we are facing with, directly and indirectly or due to the physiological states we find ourselves into at a given time, and 5) they give an insight on the norms and cultural values, our beliefs and customs.*

Keywords: *emotions, feelings, passion, honor, fobias.*

Ce sunt emoțiile? O întrebare des întâlnită în manualele universitare și în general în literatura de specialitate din domeniu. Perspectivele de analiză au în vedere, așa cum majoritatea o și arată, mai multe abordări precum cea psihanalitică, psihologică, bio-psihosociologică, filosofică, antropologică, medicală, istorică dar și evoluționistă. Toate acestea reunesc și fac distincție, în același timp, între emoții, sentimente și afecte. Jonathan H. Turner (2007, 2) accentua ideea conform căreia trei dimensiuni sunt predominante atunci când definim emoțiile: biologică – sunt discutate schimbările care apar la nivelul sistemului nervos autonom (*autonomic nervous system – ANS*), endocrin, muscular; cognitivă – „emoțiile sunt simțăminte conștiente (*conscious feelings*)” în raport cu „propria persoană și obiectele din mediul înconjurător”; culturală – „emoțiile sunt cuvintele și etichetele pe care oamenii le dau anumitor stări fiziologice particulare manifestate”.

O abordare „logico-emoțională” a înțelegerii emoțiilor și sentimentelor ne propune Mark Pettinelli (2009, 1): „Unele lucruri din viață îi fac pe oameni să simtă, acelea sunt numite reacții emoționale. Alte lucruri din viață îi fac pe oameni să gândească, acestea sunt numite, uneori, reacții logice sau intelectuale. Astfel, viața este împărțită între lucruri care te fac să simți și lucruri care te fac să gândești. Apare următoarea întrebare: dacă cineva simte, înseamnă că acea persoană gândește mai puțin?” Aparent, răspunsul este simplu. Omul, ca ființă rațională, poate simți și gândi în același timp, deși sunt situații când anumite experiențe personale, sociale sau interculturale îl determină pe acesta să acționeze într-un anumit fel, având în vedere circumstanțele în care se află. De asemenea, rutina, grija și preocupările zilnice, dar mai ales indiferența și egoismul contribuie, de cele mai multe ori, la plafonarea noastră emoțională. Charles Lindholm adăuga, pe bună dreptate, că ajungem „să ne vedem în loc de ‘animale care gândesc’

* Asist. univ. dr. - *Academia de Studii Economice, București.*

* Lect. univ. dr. - *Universitatea din București.*

(*thinking animals*), ‘indivizi cu sentimente artificiale’ (*feeling machines*). Astfel, spunem că oamenii care sunt cerebrali și care nu au sentimente sunt ‘inuman’ (*inhuman*) și ‘fără inimă’ (*heartless*). Vrem ca prietenii și cunoștințele noastre să fie plini de compasiune și pătimași, nu raționali și calculați. Din aceleași motive, niciodată liderii noștri nu se portretizează ca fiind tehnocrații cu gândirea logică, ci ca indivizii empatici care ‘simt durerea noastră’ (*feel our pain*)” (Lindholm, 2005/2007, 30). Carl Ratner (2000, 6) sumarizează ideea de mai devreme a lui Mark Pettinelli, spunând că „emoțiile sunt sentimente care acompaniază gândirea”, dar, adăugăm noi, nu întotdeauna.

De-a lungul timpului, numărul studiilor, analizelor și cercetărilor privind emoțiile și sentimentele a crescut sistematic. Acest lucru a fost arătat de John Humrichouse, Michael Chmielewski, Elizabeth A. McDade-Montez și David Watson (2007, 13) după o căutare în baza de date PsycINFO având în vedere cuvintele cheie „*affect, emotion, emotions, emotional states* respectiv *mood*”. Astfel, există numai puțin de 7.083 de rezultate pentru o perioadă de cinci ani din 1980 până în 1984. Din 1984, numărul a crescut la 11.374 (1985-1989), 16.478 (1990-1994), 24.602 (1995-1999) ajungând la 33.828 pentru cea mai recentă perioadă de cinci ani (2000-2004)”.

Emoții, sentimente, afecte

Spre deosebire de alți cercetători, Steven L. Gordon (1990) respinge explicația biologică, considerând aspectele culturale ale emoțiilor mult mai edificatoare în a arăta originea acestora. Potrivit teoriei sale, emoțiile „emerg din situații care sunt intime din punct de vedere social, cu indivizi care învață emoțiile adecvate și cum să le utilizeze în diferite tipuri de relații” (*apud* Turner și Stets, 2005/2007, 2). Magda B. Arnold (1960) menționează că manifestările emoționale sunt însoțite de „răspunsuri fiziologice particulare”. Pe de altă parte, procesele biologice sunt cele care determină intensitatea și schimbările fiziologice ale corpului, așa cum remarca William James (1884) într-un articol intitulat „*What is an emotion?*” din prestigioasa revistă *Mind* și, mai târziu, Jonathan H. Turner și Jan E. Stets (2005/2007) în lucrarea *The Sociology of Emotions*.

Jacques Cosnier (1994/2002, 17-18), profesor emerit la Universitatea Lumière (Lyon 2), definește emoțiile ca fiind o conexiune a patru elemente cheie: „evenimente sau stări” strâns corelate cu partea afectivă a naturii individului „caracterizate de trăiri psihice specifice” (afecte). În acest context, prezența „manifestărilor fiziologice” (ascunse și vizibile) și „comportamentale” (alături de cele verbale) este inevitabilă. Afectele de lungă durată, potrivit profesorului amintit, sunt descrise ca fiind sentimente. În literatura consacrată acestui domeniu, termeni ca cei de *emotion*¹ (lat. *emotio – movere*, „a mișca”), *feeling* și *sentiment*² (lat. *sentire*) primesc valențe diferite deși, Dylan Evans, a arătat utilizarea inteșanjabilă a termenilor de emoție și sentiment: „Cuvântul sentiment trece prin vremuri grele. Abia dacă este folosit astăzi, iar ruda sa *sentimental* are conotații negative. Acum două secole și jumătate, către sfârșitul Iluminismului, lucrurile stăteau cu totul altfel. Pe atunci, sentiment însemna cam ceea ce înseamnă astăzi emoție” (*apud* Chelcea, 2008a, 18).

Spre exemplu, verbul *to feel* (a simți) sau substantivul *feeling* (simțământ) au o legătură directă cu cel de atingere (*touch*). Mai exact, potrivit expresiei „a atinge un obiect” (*to feel an object*), persoana intră în contact direct prin atingere (sau să fii atins) cu un ‘obiect’, modelându-și o anumită percepție în raport cu acesta. Astfel, vorbim de

¹ În *Dicționar de psihologie*, Ursula Schiopu (1997, 262) definește emoțiile astfel: „Expresii bipolare, dependente de semnificația subiectivă a situațiilor dar și de statutul, rolul, caracteristicile interrelațiilor în care se exprimă [...] Gradarea și pluritonalitatea numeroaselor stări ce țin de emoții sunt determinate de tensiunile motivaționale și de complexitatea relațiilor subiective și educative”.

² Termenul sentiment face referire la un „proces afectiv complex, combinat cu elemente intelectuale (reprezentări) și volitive stabile, generalizate care persistă în absența tuturor stimulilor” (Mureșan, 1997, 634).

obținerea unor senzații prin intermediul unor experiențe avute (Gardiner, 1906, 57). De multe ori, conceptul *feeling* este utilizat, având același sens cu cel de premoniție. Spunem că „avem un *feeling*”, un presentiment că se va întâmpla ceva, de rău sau de bine. Însă, această particularitate diferă de înțelesul dat acestui concept, atunci când vine vorba de senzațiile și percepțiile rezultate în urma unui contact direct cu un obiect sau persoană.

Perspective de analiză ale emoțiilor

Kenneth T. Strongman (2003, 3) remarca, pe bună dreptate, multiplele perspective și dimensiuni ale înțelegerii emoției. Aceasta „pătrunde viața, este precum un subtext a tot ceea ce facem și spunem. Se reflectă în fiziologie, expresie și comportament, se împletește cu partea cognitivă, umple golurile dintre oameni din punct de vedere cultural și interpersonal. Peste toate, emoția este centrată pe interiorul persoanei, are în vedere sentimente părtinitoare. Asemenea durerii fizice, emoția ne furnizează informații personale care sunt parte integrantă a bunăstării noastre ori, în extemis, a modului nostru de a supraviețui”. Din punct de vedere al teoriilor³ care analizează emoțiile, există câteva precizări conceptuale de care nu putem face abstracție. Potrivit lui Robert S. Lazarus (1991ab), o teorie a emoțiilor trebuie să pună în discuție următoarele aspecte: „1) definiția; 2) distincția dintre emoții și non-emoții; 3) dacă emoțiile sunt sau nu diferite; 4) rolul tendințelor emoționale și fiziologice; 5) maniera în care emoțiile sunt interdependente funcțional; 6) legătura dintre cogniție, motivație și emoție; 7) relația dintre bazele biologice și socioculturale ale emoțiilor; 8) rolul evaluării (*appraisal*) și al conștiinței (*consciousness*); 9) generarea emoțiilor; 10) problema dezvoltării emoționale; 11) efectele emoțiilor asupra funcționării și bunăstării generale; 12) influența terapiei asupra emoțiilor” (*apud* Strongman, 2003, 3).

Sumarizând principalele arii de gândire și analiză ale emoțiilor (evoluționist, psiholog, cognitivist și culturalist), François Lelord și Christophe André (2001/2003, 334) subliniau că „fiecare dintre aceste teorii se distinge față de celelalte prin importanța pe care o acordă unui anumit aspect privind emoțiile, dar fără a nega interesul prezentat de celelalte aspecte”.

În analiza și diferențierea *emoțiilor primare*⁴ de cele secundare sunt utilizați interșanjabil termenii precum *emoții fundamentale* sau *de bază*. Contextul utilizării lor a fost acela de a arăta punctul de referință de la care derivă celelalte emoții numite ulterior secundare, iar după implicațiile pe care le au în viața privată și socială, se face distincție între emoții pozitive și negative⁵. Charles Darwin (1872/2009) a discutat pentru prima dată universalitatea emoțiilor în lucrarea *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. Plecând de la lucrarea celebrului naturalist, mai mulți specialiști (Ekman, 1973; Ekman și Friesen, 1975; Ekman *et al.*, 1972) au prezentat ca fiind universale următoarele

³ În literatura de specialitate consacrată emoțiilor există o serie de teorii care explică modul de manifestare al acestora având în vedere următoarele elemente: managementul emoțiilor, perspectiva dramaturgică, reflexivitatea, emoțiile primare versus emoțiile secundare, emoții instituționale și emoții impulsive, munca emoțională, simpatia, construcția socială a emoțiilor, elementele componente ale emoțiilor ș.a. (Chelcea, coord., 2008).

⁴ Seymour Epstein (1984, 67) nota că o emoție primară este „un răspuns dispozițional complex și organizat angajat într-o anumită clasă de comportamente adaptate biologic...caracterizate printr-o stare distinctivă de manifestare fiziologică, un simțământ particular ori o stare afectivă, o stare distinctivă a receptivității la stimuli și un *pattern* distinctiv al expresivității reacțiilor”.

⁵ Analiza emoțiilor pozitive și negative pleacă de la ideea conform căreia „ambele tipuri de emoții au funcție adaptativă, dar diferă fundamental după ordinea apariției în evoluția omului, după consistență și după specificitate”. De exemplu, „rușinea și vinovăția intră în categoria emoțiilor negative. Ele pregătesc acțiunea de retragere din spațiul public (când individul trăiește emoția de rușine) sau de performare a unor comportamente prosociale, de compensare a durerii sau neplăcerii produse cândva” (Chelcea, 2008b, 39, 40).

emoții: fericirea (*happiness*), mânia (*anger*), tristețea (*sadness*), surprinderea (*surprise*), dezgustul (*disgust*) și frica (*fear*). Theodore D. Kemper (1987, 268-276) nota că fericirea, mânia, frica și depresia pot fi incluse în categoria emoțiilor primare deoarece „au o valoare de supraviețuire evoluționistă”, își fac apariția în relațiile interpersonale în particular, și în cele sociale, în general, expresiile faciale rezultate sunt considerate a fi „unice” și proprii tuturor culturilor, prezente fiind și în dezvoltarea umană.

Alte clasificări includ, pe lângă emoțiile menționate, și altele ca intrând în categoria celor primare cum ar fi plăcerea (*pleasure*) (Sroufe, 1979), disprețul (*contempt*), rușinea (*shame*), timiditatea (*shyness*), vinovăția (*guilt*), suferința (*distress*) și interesul (*interest*) (Izard, 1977/1992). Emoții primare sunt considerate și panica (*panic*), mâhnirea (*sorrow*), singurătatea (*loneliness*), mâhnirea adâncă sau durerea (*grief*) și speranța (*expectancy*) (Panksepp, 1982), bucuria (*joy*), anticiparea (*anticipation*) și acceptarea (*acceptance*) (Plutchik, 1980), anxietatea (*anxiety*) (Gray, 1982) sau satisfacția (*satisfaction*) (Kemper, 1987). Pe de altă parte, Christophe André (2009/2010, 41) face distincție între emoțiile primare și stări sufletești, spunând că ultimele reprezintă „un fel de veri evoluți și civilizați ai emoțiilor noastre, rămase, acestea din urmă, mai vechi și mai rustice: ca să spunem așa, sunt niște emoții subtile. În opoziție cu marile emoții numite ‘primare’, elementare”. Potrivit autorului menționat anterior, spre deosebire de emoțiile primare, stările sufletești:

„a) Sunt mai durabile și mai puțin intense;

b) Sunt mai influente: forța a ceea ce este slab și discret, pe care o uităm și a cărei putere o subestimăm (cum ne poate strica ziua o ușoară culpabilitate);

c) Au un impact mai cuprinzător, căci nu există doar ca răspuns la o situație dată („situația starter” a emoției puternice), ci în raport cu întreaga noastră legătură cu lumea;

d) Nu au neapărat un obiect precis precum emoțiile; cu toate acestea, au totuși surse, chiar dacă nu sunt întotdeauna clare. Emoțiile sunt, în general, un „răspuns” la ceva care ni se „întâmplă”; stările sufletești nu întotdeauna sunt astfel, ele nu pot veni dinlăuntru, pot fi autoproduse; emoțiile radicalizează și simplifică percepția noastră asupra evenimentelor, stările sufletești o complică, dar, în contrapartidă, o fac mai subtilă; emoțiile sunt niște „agitatori sociali”, care modifică relația noastră cu ceilalți și cu lumea, iar stările sufletești sunt mai curând niște „agitatori interni”, care modifică raportul nostrum cu noi înșine și viziunea noastră despre lume (ceea ce ne poate împinge, de asemenea, să schimbăm multe lucruri, dar mai lent); emoțiile ne împing mai degrabă spre acțiunea exterioară, iar stările sufletești mai întâi spre reflecția lăuntrică;

e) Pot persista în urma emoțiilor puternice, ca o trenă (starea în care ne aflăm după o mare bucurie sau o mare decepție). Și pot, de asemenea, să reprezinte terenul care le favorizează: morocăneala înlesnește proasta dispoziție și tristețea. Resentimentul pregătește vâlvățile de furie. Panica explodează pe un fond de anxietate. Nori groși înaintea furtunii, apoi cer întunecat...” (André, 2009/2010, 41-42).

Spre deosebire de emoțiile primare, emoțiile secundare sunt determinate social, acestea derivând din cele considerate fundamentale. Plecând de la exemplul lui Robert Plutchik privind combinarea culorilor primare din care rezultă cele secundare și transpunerea lui în contextul analizei și diferențierii emoțiilor (în cazul emoțiilor discuția orientându-se într-un alt sens deoarece implică aspecte de ordin neurologic, hormonal, social și cultural), Theodore D. Kemper este de părere că aceeași „teorie” implicit cu „aspectele particulare” pe care le aduce în discuție, se poate aplica și în cazul emoțiilor secundare („de exemplu, frica și furia pot conduce la emoțiile secundare de ură, gelozie și invidie”) (Turner și Stets, 2005/2007, 18-19).

Prin analizele efectuate, Paul Ekman (1992) a arătat universalitatea emoțiilor identificând, totodată, mai multe caracteristici ale acestora: „1) sunt prezente și la alte primare; 2) au răspunsuri fiziologice distinctive; 3) au antecedente universale distinctive; 4) arată coerență în expresivitatea răspunsurilor; 5) se manifestă rapid; 6) sunt de scurtă durată; 7) generează o evaluare automată (vs. deliberată) a stimulilor și 8) sunt trăite ca evenimente proprii” (*apud* Turner și Stets, 2005/2007, 12-13).

Din perspectivă culturală, Carl Ratner (2000, 9) identifică cinci caracteristici definitorii ale emoțiilor (calitatea, intensitatea, expresia comportamentală, modul în care sunt gestionate și organizarea lor) menționând totodată că „o emoție apare sub mai multe considerente cum ar fi înțelegerea stimulului imediat (evenimentul, obiectul, persoana, comportamentul) cu care se confruntă o persoană, contextul social în care apare stimulul precum și nevoile și capacitățile individului” (Ratner, 2000, 10). Pe de altă parte, din punct de vedere sociologic, potrivit lui Jonathan H. Turner și Jan E. Stets (2005/2007, 9-10), studiul emoțiilor poate fi abordat având în vedere mai multe paliere. În primul rând, se pot lua în considerare aspectele de ordin biologic ca factori declanșatori ai întregului organism. Este o abordare care nu poate fi negată sau interpretată, deoarece organismul uman reacționează instinctiv și are un „limbaj universal”. Este un prim nivel, și o abordare fundamentată strict pe reacția stimul-răspuns în context biologic. Astfel, se conturează luarea în considerare și a elementelor care țin de socializarea individului, de cultura și valorile care îi permit sau nu „exteriorizarea emoțiilor declanșate de situații ori de reacțiile biologice”. Cu alte cuvinte, putem vorbi, în concepția celor doi autori mai sus menționați, de emoții culturale care „etichetează din punct de vedere lingvistic” (*idem*, 9). Mai mult de atât, se pune problema analizei în contextul expresivității emoțiilor cuantificate prin intermediul „fizionomiei”, „intonației vocale” și a „mișcărilor paralingvistice”. Monique Brillon (2009/2010, 23) conchidea că „emoțiile umane sunt numeroase și variate. Există mai multe criterii care pot servi drept puncte de referință dacă ne propunem să le clasificăm. Unele se bazează pe impactul emoției asupra echilibrului energetic al organismului – homeostazia. Altele le clasifică după caracterul individual, precum frica, uimirea sau cel relațional, precum iubirea, mila, mânia”. În viața fiecăruia dintre noi există momente și situații care ne fac să simțim frică⁶, teamă, gelozie, rușine, vinovăție etc. Emoțiile fac parte din viața noastră, după cum am arătat. Ele ne definesc. Spun foarte multe despre comportamentul, atitudinile, ceea ce gândim, simțim sau vrem să transmitem celor de lângă noi sau cu care interacționăm. De multe ori, suntem copleșiți de acestea. Influențează deciziile pe care le luăm, făcându-ne să reflectăm, uneori îndelung, asupra propriilor acțiuni trecute, prezente și viitoare. Dacă jena este o „emoție de control social” (Goffman, 1967; Parrot și Harré, 1996; Jderu, 2008, 2010), rușinea, potrivit lui Elspeth Probyn (2005, x), „face referire la cine credem noi că suntem. În acest sens, rușinea pune în discuție stima de sine și sistemul de valori al unei persoane”. În completare, Monique Brillon (2009/2010, 47-48) precizează că rușinea este o emoție „strâns legată de reacția

⁶ De multe ori este asociată cu fobia, anxietatea și angoasa. Însă, în literatura din domeniu sunt identificate diferențe terminologice privind aceste concepte. De exemplu, François Lelord și Christophe André, *op. cit.*, p. 235, prezintă, comparativ, frica și anxietatea. Dacă frica implică „o reacție la o primejdie socială”, „este de scurtă durată”, aduce în discuție existența unui „motiv real (știu de ce mă tem)”, „manifestări fizice predominante (tensiune, tremurături)”, anxietatea presupune o „anticipare a unei primejdii iminente sau presupuse”, „poate deveni cronică”, nu are „un motiv precis (nu știu ce formă va avea primejdia)”, în acest context apar „manifestări de natură psihologică (griji, neliniște)”. Tot aici, autorii menționați precizează că, pe de-o parte, în cazul fricii, există ca „boală psihică derivată, anume fobia (frica incontrollabilă în diferite situații)” iar, pe de altă parte, în cazul anxietății, „boala psihică derivată este anxietatea generalizată (griji incontrollabile în viața de zi cu zi)” (*ibidem*). Recent, Septimiu Chelcea (2010, 3-18) a analizat frica și implicațiile sale sociale menționând elementele definitorii ale acesteia în raport cu fobia, anxietatea și angoasă.

fiziologică la stres. Ea ne informează despre efectul perturbator al unei întâlniri sociale asupra organismului nostru. Este vorba despre o stare de hiperactivitate fiziologică semnalizată prin hipertranspirație, conștientizarea profundă a corpului, intensificarea percepției, coordonare motrice defectuoasă, eficiența redusă a funcțiilor cognitive care are drept rezultat o interpretare adeseori eronată a sentimentelor și a reacțiilor celorlalți, evitarea privirii celor din jur. Ea reflectă un dezechilibru homeostatic”.

Astăzi, rușinea nu mai este în spațiul public o „forță reglatoare” a comportamentului individual. Acest lucru îl remarcăm și în societatea românească atunci când vorbim de relațiile dintre indivizi sau instituții și indivizi. Putem discuta mai degrabă de o înghețare a rușinii. Cine mai „simte” rușinea sau jena, pică în derizoriu, este marginalizat. Serge Moscovici (1994/1998, 62) remarcă analizând societatea actuală, că egoismul reprezintă un lucru „normal” și firesc într-o societate pe când altruismul (ca subspecie a comportamentului prosocial) un comportament din ce în ce mai rar întâlnit, mai exact, „deviant”⁷. Făcând o analogie cu cele afirmate de Serge Moscovici, putem spune că a simți rușinea sau a te simți rușinat sau jenat te transformă într-o persoană „diferită” de cei care „gândesc și se comportă la fel” potrivit unor principii inoculate. Lipsa bunului simț (‘ne-simțirea’), ignoranța și gândirea automatizată transformate într-o falsă percepție a realității și într-o „image empatică” în raport cu cei din jur pun, astăzi, stăpânire pe natura individuală.

Ca multe alte emoții, rușinea și jena au valențe culturale. Inmaculada Iglesias (1996) a arătat acest lucru, plecând de la ceea ce reprezintă *vergüenza ajena* pentru cultura spaniolă și, implicit, pentru cea latino. În Spania, ca în multe alte țări unde se vorbește limba spaniolă, emoții precum rușinea și vinovăția aduc în discuție anumite situații particulare. *Vergüenza ajena* implică jena empatică (*empathic embarrassment*), jena simțită pentru o altă persoană sau pentru comportamentul unei alte persoane (*vicarious embarrassment*) sau jena socială (*social embarrassment*) (Iglesias, 1996, 125). Potrivit *Dictionary of the Real Academia Espanola* (1992), *vergüenza* presupune „confuzie mentală, tulburare mentală, acompaniată frecvent de înroșirea obrazilor cauzată de o jignire comisă (*committed offence*) ori de o acțiune dezagreabilă, dizgrațioasă, rușinoasă sau umilitoare, personală ori aparținând altcuiva” (*apud* Iglesias, 1996, 122-123). Există, potrivit Inmaculadei Iglesias,

„Două puncte importante în această definiție. În primul rând, definirea termenului *vergüenza* include atât jena cât și rușinea. În al doilea rând, fenomenul de *vergüenza ajena* este inclus în înțelesul termenului de *vergüenza* care ne dă un sens de relevanță în cultura spaniolă [...] Traducerea în limba engleză a cuvântului *vergüenza* poate fi făcută în trei feluri. Primul, *vergüenza* ca și confuzie (*confusion*) (‘Nu îl face de râs în fața prietenilor/*Don't embarrass him in front of his friends*'). Al doilea, *vergüenza* implică un sens de etichetă, decență, demnitate (‘Ar trebui să îți fie rușine de tine/*You should be ashamed of yourself*'). Al treilea, *vergüenza* ca dizgrație (‘Avocații ca el reprezintă o rușine pentru profesie/*Lawyers like him are a disgrace to the profession*’) (The Oxford Spanish Dictionary, 1994)” (*idem*, 123).

În ceea ce privește primul sens dat conceptului de *vergüenza ajena*, putem discuta de ceea ce în literatura de specialitate este numit tact social (*social tact*) (Riezler, 1943). Altfel spus, o persoană care dă dovadă de așa ceva în relațiile interpersonale poate preveni apariția jenei empatică. De ce ne simțim jenați pentru comportamentul unei alte persoane? În foarte multe din situații, datorită simpatiei pe care o purtăm cuiva, sau a

⁷ vezi Septimiu Chelcea (2006/2010, 242).

relațiilor de prietenie construite într-un timp îndelungat sau, pur și simplu, pentru că ne aflăm în preajma acestor persoane atunci când greșesc.

De asemenea, putem observa o legătură directă între rușine, jenă și sentimentul onoarei. În Spania, ca în multe alte țări latine (Portugalia, Italia, Franța sau America Latină), onoarea dar și mândria (*pride*) pot fi văzute ca fiind „pasiuni naționale”. Dar în România? Cel puțin, în ceea ce privește mândria, dacă ne ghidăm după ceea ce spune un cântec cunoscut pe meleagurile noastre și interpretat cu multă dăruire și expresivitate de cântărețul de muzică populară Nicolae Furdui Iancu, „noi suntem români, noi suntem români, noi suntem aici pe vechi stăpâni”, arată faptul că poporul român are rădăcini adânci de care își aduce aminte oriunde s-ar afla. În limba română, *vergüenza* se traduce, conform Valeriei Neagu (2001, 365), prin „rușine, jenă, sfială, timiditate”. După cum se poate observa, complexul acesta de termeni conferă similitudini semantice cu cel oferit de limba engleză și spaniolă.

Vinovăția este, poate, singura emoție care prezintă o latură legală. Apare, așa cum remarca Gabrielle Taylor (1996, 57), ca un „concept legal”. O persoană poate fi considerată vinovată, potrivit aceleiași autoare, atunci când „încalcă o lege (umană sau divină) și când aceeași persoană se regăsește într-o situație de a fi pedepsită sau achitată” (*ibidem*).

Speranța (*hope*) este o emoție mai puțin analizată în literatura de specialitate. Atunci când se pune problema clasificării emoțiilor, surprinzător, o putem identifica înaintea dezgustului, disprețului sau interesului (*interest*), conform mai multor studii realizate în acest sens (Averill, 1975).

James R. Averill *et al.* (1990) au fost preocupați de diferențele culturale pe care le prezintă speranța în rândul americanilor și coreenilor. Spre deosebire de iubire sau furie, emoții deseori aduse în discuție și analizate din perspectivă interculturală, speranța a fost identificată ca fiind „mai puțin tangibilă (*tangible*) asemenea unui vis, fantezie sau iluzie” obiectul său rămânând unul imprecis sau greu de demonstrat. Iubirea și furia sunt strâns legate de „ținte sau evenimente particulare [...] în contrast, o persoană poate spera pentru orice eveniment viitor, apariția acestuia fiind incertă” (Averill, 1996, 27). Coreenii, spre deosebire de americani, văd speranța (*himang*) ca pe o componentă a personalității, pe când ceilalți o văd ca pe o „stare tranzitorie” care apare în anumite momente, atunci când se încearcă o emoție (*idem*, 31).

James R. Averill (1996, 28-30) sublinia existența mai multor perspective de interpretare a speranței însoțite de mai multe „expresii metaforice” plecând de la „modul în care o persoană gândește și se comportă” („speranța reprezintă acel lucru din care sunt alcătuite visele”, „speranța este trădătoarea minții”, „el a fost orbit de speranță”), la modul în care este văzută speranța, „dificil de controlat” („ea a fost prizonierul speranței”, „el a fost consumat de speranță”) sau faptul că aceasta „motivează comportamentul” („speranța îți dă putere”, „speranța este cel mai bun medicament”, „speranța este cel de-al doilea suflet al nefericitului”). Dacă ne gândim la societatea românească, nu avem cum să nu remarcăm o maximă pe care, de foarte multe ori, noi ca popor, o aducem în discuție, mai ales atunci când ne dorim să ne fie mai bine, mai ales când vremurile sunt vitregi: „speranța moare ultima, căci dacă speranță nu e, nimic nu e”.

O perspectivă puțin întâlnită în literatura de specialitate dedicată emoțiilor este cea referitoare la geopolitica emoțiilor. Dominique Moisi (2009), profesor la Harvard University, vorbește în lucrarea sa, de așa-numita „ciocnire a emoțiilor” în context intercultural. Cele trei emoții analizate sunt umilința (*humiliation*), speranța (*hope*) și frica (*fear*) din dorința de a explica conexiunea dintre ele și noțiunea de siguranță (*confidence*) care, potrivit autorului, este „factorul definitoriu în ceea ce privește modul în care națiunile și oamenii se raportează unii la alții dar și la provocările cărora trebuie

să le facă față” (Moisi, 2009, 5). În concepția specialistului amintit, frica apare atunci când „este absentă convingerea” sau siguranța. Totală opusă acesteia, speranța se caracterizează prin „expresia siguranței. Este bazată pe convingerea că astăzi este mai bine ca ieri și că mâine va fi mai bine ca astăzi”. Pe de altă parte, umilirea sau umilința poate fi definită în termeni de „rănirea convingerii (cu sensul de încredere – nn.) a acelora care și-au pierdut speranța pentru viitor; lipsa ta de speranță este reprezentată de eșecurile altora care te-au tratat necorespunzător în trecut. Când există o discrepanță mult prea mare între trecutul glorios idealizat și prezentul frustrant, umilința câștigă”, subliniază același autor (Moisi, 2009, 5). Pare că, astăzi, toate aceste lucruri au o valabilitate mult mai mare ca niciodată. Același autor nota că „aceste trei emoții exprimă nivelul încrederii pe care fiecare dintre noi îl are în propria persoană. Siguranța este vitală pentru națiuni și civilizații pe cât este pentru indivizi deoarece siguranța permite proiectarea fiecărei persoane în viitor în vederea atingerii și chiar depășirii obiectivelor. Siguranța (se deosebește de încrederea exagerată în propria persoană, mândrie, orgoliu – *hybris*) este una dintre cele mai importante componente a bunăstării lumii” (*idem*, 5-6). Dar, cum rămâne cu încrederea în societate și în stat? O întrebare nu neapărat retorică date fiind schimbările și problemele sociale actuale. Probabil, suntem victimele paradoxului rezistenței la schimbare și încă nu ne dăm seama de acest lucru.

Studiul emoțiilor ne oferă o imagine destul de clară asupra „modificărilor” care apar în societate atât în plan individual cât și social. Având în vedere toate aceste lucruri, putem sublinia următoarele privind implicațiile pe care le au emoțiile: 1) acestea vorbesc despre sănătatea noastră, 2) sunt o componentă și o expresie a structurii umane dar și animale (vezi Charles Darwin, 1872/2009), 3) cele fundamentale fac parte din ADN-ul nostru iar cele secundare completează imaginea noastră în spațiul social și privat, 4) se manifestă diferit prin grad și intensitate datorită situațiilor cu care ne confruntăm, direct sau indirect sau datorită stărilor fiziologice în care ne regăsim la un moment dat și 5) acestea spun despre normele și valorile culturale, credințele și obiceiurile noastre.

Nu mai rămâne decât să ne întrebăm ce înseamnă să simțim cu adevărat. Probabil, să învățăm să respectăm viața, să devenim mai umani cu cei de lângă noi și nu în ultimul rând, cu noi înșine.

BIBLIOGRAFIE

1. André, Christophe, [2009](2010), *Stările sufletești. Învățarea seninătății*, București, Editura Trei.
2. Arnold, Magda B., (1960), *Emotion and personality. Psychological aspects*, Oxford, Columbia University Press.
3. Averill, James R., (1975), A semantic atlas of emotional concepts. JSAS, Catalog of Selected Documents in Psychology, 5, 330, (Ms.No. 421); R. Fehr și J.A. Russell, (1984), Concept of emotion viewed from a prototype perspective, *Journal of Experimental Psychology, General*, 133, 464-486.
4. Averill, James R., (1996), Intellectual Emotions, În R. Harré și W.G. Parrott (eds.). *The Emotions. Social, Cultural and Biological Dimensions* (pp. 24-38), London, Sage Publications Ltd.
5. Averill, James R., Catlin, G. și Chon, K.K., (1990), *Rules of Hope*, New York, Springer-Verlag.
6. Boucher, J.D., (1980), *Emotions And Culture Project: Lexicon and Taxonomy Report*. Unpublished manuscript, East-West Center, Honolulu, HI.
7. Brillon, Monique, [2009](2010), *Emoțiile pozitive, emoțiile negative și sănătatea*, Iași, Editura Polirom.

8. Chelcea, Septimiu, (2008a), Ce sunt emoțiile? În S. Chelcea (coord.). *Rușinea și vinovăția în spațiul public. Pentru o sociologie a emoțiilor* (pp. 17-27), București, Editura Humanitas.
9. Chelcea, Septimiu, (2008b), Clasificarea emoțiilor. În S. Chelcea (coord.), *Rușinea și vinovăția în spațiul public. Pentru o sociologie a emoțiilor* (pp. 27-44), București, Editura Humanitas.
10. Chelcea, Septimiu, (2010), Piramida fricilor sociale. Fricile sociale în România – o schiță psihosociologică. *Sociologie Românească*, 7, 4, 3-18.
11. Chelcea, Septimiu, [2006](2010), Comportamentul prosocial. În S. Chelcea (coord.), *Psihosociologie. Teorie, cercetări, aplicații* (pp. 225-243), Iași, Editura Polirom.
12. Cosnier, Jacques, [1994](2002), *Introducere în psihologia emoțiilor și a sentimentelor*, Iași, Editura Polirom.
13. Darwin, Charles, [1872](2009), *The expression of the emotions in the man and animals*, Oxford, Oxford University Press.
14. Ekman, Paul, (1973), Cross-cultural studies of facial expressions. În P. Ekman (ed.). *Darwin and facial expression* (pp. 169-222), New York, Academic Press.
15. Ekman, Paul și Friesen, Wallace V., (1975), *Unmasking the face: A guide to recognizing emotions from facial clues*, Oxford, Prentice-Hall.
16. Ekman, Paul, Friesen, Wallace V. și Ellsworth, P.C., (1972), *Emotions in the human face: Guidelines for research and an integration of findings*, New York, Pergamon Press.
17. Epstein, Seymour, (1984), Controversial Issues in Emotions Theory. În P. Shaver (ed.), *Review of Personality and Social Psychology* (vol. 5, pp. 64-88), Beverly Hills, California, Sage.
18. Fineman, Stephen, [2003](2008), *Understanding Emotion at Work*, London, Sage Publications Ltd.
19. Gray, Jeffrey A., (1982), *The neuropsychology of anxiety: An enquiry into the functions of the septo-hippocampal system*, New York, Oxford University Press.
20. Gardiner, H.N., (1906), The Definition of 'Feeling'. *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 3, 3, 57-62.
21. Goffman, Erving, (1967), *Interaction Ritual*. Harmondworth: Penguin.
22. Gordon, Steven L., (1990), Social structural effects on emotions. În T.D. Kemper (ed.). *Research agendas in the sociology of emotions* (pp. 145-179). Albany, State University of New York Press.
23. Humrichouse, John, Chmielewski, Michael, McDade-Montez, Elizabeth A. și Watson, David, (2007), Affect assessment through self-report methods. În J. Rottenberg și S.L. Johnson (eds.), *Emotions and Psychopathology. Bridging affective and clinical science* (pp. 13-34), Washington DC, American Psychological Association.
24. Inmaculada, Iglesias, (1996), Vergüenza ajena. În R. Harré și W.G. Parrott (eds.), *The Emotions. Social, Cultural and Biological Dimensions* (pp. 122-131), London, Sage Publications Ltd.
25. Izard, Carroll E., [1977](1992), *Human emotions*, New York, Plenum Press.
26. James, William, (1884), What is an emotion? *Mind*, 19, 188-205.
27. Jderu, Gabriel, (2008), Teoria dramaturgică a lui Erving Goffman. În S. Chelcea (coord.), *Rușinea și vinovăția în spațiul public. Pentru o sociologie a emoțiilor* (pp. 69-76), București, Editura Humanitas.
28. Jderu, Gabriel, (2010), Ordinea interacțională și emoțiile. *Homo sentients* în perspectiva sociologiei dramaturgice, *Sociologie Românească*, 8, 1, 48-64.
29. Kemper, Theodore D., (1987), How many emotions are there? Wedding the social and autonomic components, *American Journal of Sociology*, 93, 263-289.

30. Lazarus, Robert S. (1991a). *Emotion and Adaptation*, New York, Oxford University Press.
31. Lazarus, Robert S., (1991b), Progress on a cognitive-motivational-relational theory of emotion. *American Psychologist*, 46, 8, 819-834.
32. Lindholm, Charles, [2005](2007), An Anthropology of Emotion. În C. Casey și R.B. Edgerton (eds.). *A Companion to Psychological Anthropology. Modernity and Psychocultural Change* (pp. 30-47), Oxford, Blackwell Publishing Ltd.
33. Lelord, François și André, Christophe, [2001](2003), *Cum să ne exprimăm emoțiile și sentimentele*, București, Editura Trei.
34. Moisi, Dominique, (2009), *The geopolitics of emotions, How Cultures of Fear, Humiliation and Hope are Reshaping the World*. London, The Bodley Head.
35. Moscovici, Serge, [1994](1998), *Psihologia socială a relațiilor cu celălalt*, Iași, Editura Polirom.
36. Mureșan, Pavel, (1997), Sentiment. În U. Șchiopu (coord.), *Dicționar de psihologie* (p. 634), București, Editura Babel.
37. Neagu, Valeria, (2001), *Dicționar spaniol-român*, București, Editura Niculescu.
38. Panksepp, Jaak. (1982). Toward a general psychobiological theory of emotions. *Behavioral and Brain Sciences*, 5, 407-467.
39. Parrott, W. Gerrod și Harré, Rom., (1996), Embarrassment and the Threat to Character. În R. Harré și W.G. Parrott (eds.). *The Emotions. Social, Cultural and Biological Dimensions* (pp. 39-56). London, Sage Publications Ltd.
40. Pettinelli, Mark, (2009), *The Psychology of Emotions, Feeling and Thoughts*. Connexions: Rice University Houston, Texas (<http://cnx.org/content/col10447/1.13/>).
41. Plutchik, Robert, (1980), *Emotions, A psychoevolutionary synthesis*, New York, Harper & Row.
42. Probyn, Elspeth. (2005), *Blush. Faces of shame*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
43. Ratner, Carl, (2000), A Cultural-Psychological Analysis of Emotions. *Culture Psychology*, 6, 1, 5-39.
44. Riezler, Kurt, (1943), Comment on the Social Psychology of Shame. *The American Journal of Sociology*, 48, 4, 457-465.
45. Rimé, Bernard, [2005](2008), *Comunicarea socială a emoțiilor*, București, Editura Trei.
46. Sroufe, Alan L., (1979), Socioemotional development. În J.D. Osofsky (ed.). *Handbook of infant development* (pp. 462-516), New York, Wiley.
47. Steven, Gordon L., (1990), Social structural effects on emotions. În T.D. Kemper (ed.). *Research agendas in the sociology of emotions* (pp. 145-179), Albany, State University of New York Press.
48. Strongman, Kenneth T., (2003), *The Psychology of Emotions*, London, Wiley.
49. Șchiopu, Ursula, (1997), Emotivitate, emoția. În U. Șchiopu (coord.). *Dicționar de psihologie* (pp. 261-264), București, Editura Babel.
50. Taylor, Gabrielle, (1996), Guilt and Remorse. În R. Harré și W.G. Parrott (eds.). *The Emotions. Social, Cultural and Biological Dimensions* (pp. 57-73), London, Sage Publications Ltd.
51. Turner, Jonathan H., (2007), *Human Emotions. A sociological theory*, London, Routledge.
52. Turner, Jonathan H. și Stets, Jan E., [2005](2007), *The Sociology of Emotions*, Cambridge, Cambridge University Press.